

**Menorca:
l'Antiguitat
preservada?**

María Cristina Rita

Mayurqa
(2003), 29:
209-223

MENORCA: L'ANTIGUITAT PRESERVADA?

María Cristina Rita

RESUMEN: Este artículo quiere ser una reflexión sobre las estrategias de gestión para la preservación de los restos de la Antigüedad, tal como fue en un momento determinado la apuesta que hizo Menorca con la declaración de Reserva de la Biosfera, o los planes de gestión que redacta bianualmente el Consell Insular de Menorca como administración competente en patrimonio histórico y, finalmente las ventajas de aprovechar las nuevas tendencias del turismo cultural como base para la dinamización y preservación del patrimonio.

PALABRAS CLAVE: Preservación, interpretación, parque arqueológico, turismo cultural, gestión.

ABSTRACT: This article aims to be a reflection on the management strategies for the conservation of Antiquity remains, such as, for example the stand made at the time by Minorca that resulted in it being declared a Biosphere Reserve, the management plans drawn up twice a year by the *Consell Insular de Menorca* (the Island Council of Minorca) in its role as the competent administration for historical heritage, and finally, the advantages of making best use of the new trends in cultural tourism as a basis for dynamism and conservation of Minorca's heritage.

KEY WORDS: Conservation, interpretation, archaeological reserve, cultural tourism, management.

1. INTRODUCCIÓ

En aquest article es pretén difondre les característiques de les restes de l'Antiguitat a Menorca, les seves febleses i els seus punts forts, la necessitat de la seva preservació i el paper que des de la modernitat es pot tenir perquè sigui possible continuar llegint, a partir d'aquelles, la nostra història passada. També volem donar importància al valor d'allò que és *antic*, en el seu sentit més ampli i extens, com un valor en si mateix, com la marca d'identitat que significa per a una comunitat i no tan sols com a document per a la història.

Noves definicions de PH: a la definició que proposa la Llei 12/1998 no apareix la cultura popular, encara que parla de manifestacions amb interès social i antropològic.

Què ha significat la declaració de Menorca Reserva de Biosfera en la conservació i valoració del patrimoni?; ha significat alguna cosa de positiu després de més de deu anys d'aquesta declaració?; quin ha estat i és el paper de les administracions?; i el dels particulars?; de quines mancances ens podem queixar? Totes aquestes qüestions ens les plantejam cada dia les persones involucrades en la gestió i no sempre tenen una resposta positiva, moltes vegades queden en l'aire a l'espera de noves iniciatives polítiques que han de ser transversals i integradores.

Per altra banda també volem fer esment de les propostes i els programes del Consell Insular de Menorca com a administració competent, que s'han resumit en els dos plans de gestió aprovats per la institució en compliment de la Llei del patrimoni històric de les Illes Balears.

2. MENORCA, RESERVA DE BIOSFERA

La declaració per la UNESCO de Menorca com a Reserva de Biosfera l'any 1993 va arribar després d'una profunda reflexió per part de la societat menorquina que no tan sols apreciava el model de desenvolupament que s'havia donat fins aleshores a la nostra illa, sinó que també considerava important per al futur un pacte entre l'home i el medi. És probable que Menorca sigui l'única reserva de biosfera on la presència humana s'hagi fet tan palesa; en general són espais molt més verges els elegits per portar aquest títol. Però quan parlem de la *societat menorquina* no és per referir-nos al seu conjunt, sinó a aquella part que està organitzada. És difícil avaluar aquella altra que únicament té veu en l'exercici del seu dret al vot, i això quan vol exercir-lo. També és difícil fer entenedor que Reserva de Biosfera no és un reclam turístic, sinó que té una part important de servitud: que s'hi ha de creure, podríem resumir, i saber que condiona no tan sols l'actuació de l'Administració, sinó la de tots els ciutadans i ciutadanes que hi conviuen; com hem dit, això és un pacte.

Quan parlàvem de la reflexió prèvia a la declaració ens referíem al debat que es va establir entre els diferents estaments socials organitzats des de l'any 1989, a les Jornades del Llatzaret, fins al moment de la declaració. Allà es va fer una anàlisi de la situació, una diagnosi, i es van establir les bases teòriques del que érem i del que volíem ser en el futur.¹

Des de ben al començament, la necessitat de parlar de patrimoni natural va anar acompanyada de parlar també de patrimoni cultural. I quan parlàvem de patrimoni cultural ens referíem, principalment, a l'arqueològic i a l'etnològic, totes dues categories en la seva vessant immoble com a part integrant del paisatge de l'illa que es valorava i que es volia mantenir. A les conclusions del debat de 1989 s'exposava com a recomanació que (citam textualment) «s'ha de procurar la diversificació de l'oferta turística mitjançant les activitats de menors costos ambientals i socials, tot aprofitant prioritàriament les singularitats menorquines (arqueologia, patrimoni natural, arquitectura tradicional...), en comparació amb les altres illes i afavorint l'economia insular integrada, i que aquesta política exigeix el manteniment i restauració del patrimoni natural i cultural de l'illa, destinant-hi els fons públics adequats i mitjançant l'acció del sector privat i d'organismes internacionals».

Deu anys més tard es van fer unes noves jornades que van significar una anàlisi de l'estat de la qüestió i una reflexió sobre els punts forts i els punts febles de la reserva de biosfera, sense que les conclusions afegissin res més a les realitzades l'any 1992.²

Actualment totes les definicions i conclusions sobre la preservació del patrimoni històric han quedat superades per la necessitat imperiosa en què ens trobam de salvaguardar també els béns de la cultura popular, en general immaterial, i el patrimoni industrial; però també perquè, després de gairebé quinze anys des que es van formular les primeres recomanacions, els patrimonis natural i cultural continuen sense ser factors de diversificació turística, sinó que són el sol i la platja els atractius més apreciats pels nostres visitants, probablement perquè els esforços pel manteniment, la restauració i la difusió del patrimoni no han estat tampoc els necessaris per donar ja els seus fruits.

En aquests quinze anys, a més, s'han de tenir en compte altres factors, uns de negatius i uns altres de positius, en la preservació del nostre patrimoni. Els negatius són els derivats del creixement econòmic, que, malgrat que és bo a curt termini per a la vida de les

¹ VIDAL, J. M.; RITA, J. *Jornades sobre conservació i desenvolupament a Menorca 1989*, Madrid: Comitè Espanyol del Programa MAB; Maó: Institut Menorquí d'Estudis, Ciutadella 1992.

² *Jornades sobre la Reserva de la Biosfera de Menorca 1999*, 25-27 de març, Maó-Ciutadella, IME, Ciutadella 2002.

persones, ha produït una acceleració de la construcció i, per tant, un gran consum de territori. Els positius són l'aprovació d'una legislació proteccionista, com ara la Llei d'espais naturals, els plans espacials de les ANEI, la Llei del patrimoni històric de les Illes Balears i el Pla territorial insular.

El Pla territorial insular diu a l'article 67 que els plans d'ordenació urbanística, i en particular els plans especials:

- Han de considerar el patrimoni històric com a element identificador del poble menorquí, configurador singular de la seva riquesa i diversitat, i que fa de l'illa un lloc atractiu.
- Han d'establir les seves determinacions en termes conformes i adreçats a optimitzar l'eficàcia de la legislació de patrimoni històric i dels instruments i les mesures adoptats per a la seva execució i aplicació, en particular del pla de gestió de patrimoni de l'illa de Menorca, donant suport a les accions rellevants que s'hi preveuen» (pàg. 137 de les normes del PTI).³

3. ESTAT DE LA QÜESTIÓ

Què volem dir quan parlem d'Antiguitat? Tradicionalment s'ha entès per Antiguitat aquell període de la història entre la Prehistòria i l'època medieval, però aquest terme és probable que s'hagi de revisar, o si no és així, perquè ja ens va bé a la comunitat universitària o a nivell de sistemàtica dels estudis, hauríem de tenir clar que aquest concepte no significa el mateix per tothom, i això ho hem de tenir clar principalment els gestors culturals, perquè per a la majoria dels ciutadans i ciutadanes, és a dir, aquells als quals ens volem dirigir per transmetre la idea de preservació del patrimoni, antiguitat vol dir passat d'una manera molt àmplia, i més ara que el temps sembla que corre molt de pressa.

Les restes de l'Antiguitat a Menorca destaquen per l'espectacularitat dels béns immobles en comparació dels béns mobles. La força constructiva de l'època talaiòtica i la continuïtat de poblament en les seves potents estructures urbanes fins a èpoques molt avançades han fet que s'hagin conservat un gran nombre de jaciments arqueològics. No obstant això, hi ha també altres jaciments d'altíssima fragilitat; són aquells d'època romana i dels primers temps del cristianisme sobre els quals és necessari actuar de manera urgent per tal d'evitar-ne el deteriorament. Parlem concretament de les basíliques paleocristianes de Fornàs de Torelló, Son Bou, Cap des Port de Fornells i l'illa del Rei, sobretot aquesta darrera, situada en una illa en el centre del port de Maó a la qual és difícil accedir per prendre mesures preventives i portar a terme treballs de vigilància. Igualment s'hauria de fer una actuació d'emergència sobre les restes del castell d'època islàmica de Santa Àgueda, així com de la capella gòtica situada en el mateix lloc.

Quant als béns de caràcter etnològic, la seva fragilitat és extrema, perquè representen elements de l'economia menorquina avui en dia obsolets quan l'activitat en ocasions encara és viva, i, paradoxalment, moltes vegades és precisament la continuïtat de l'activitat allò que comporta la seva destrucció. Això és molt greu quan parlem del paisatge rural. És per això que el PTI dedica un apartat al paisatge com a senya d'identitat (pàg. 49 de la memòria) i, entre altres coses, proposa un pla de conservació i valoració d'elements del paisatge tradicional en àrees que es consideren d'especial interès paisatgístic,

³ *Menorca, un projecte territorial sostenible, Memòria i Normes del Pla Territorial Insular* (2 vol. + CD), Consell Insular de Menorca, Maó 2003.

Fig. 1. Pedrera de marès de Santa Ponça.

mitjançant l'acord previ amb la propietat i l'explotació de la terra, i el suport a les iniciatives de valoració del patrimoni arquitectònic rural.

4. EL PAPER DE LES ADMINISTRACIONS I DELS PARTICULARS

Al marge si l'aplicació dels recursos és suficient, és important recordar que tot el patrimoni arqueològic està protegit per llei (Decret 2563 de 10 de setembre de 1965), està catalogat i, a més, hi ha un ampli consens de la necessitat efectiva d'aquesta protecció; no passa el mateix amb la resta de béns integrants del patrimoni, sobretot aquells que ni estan declarats BIC ni són elements catalogats pels Ajuntaments ni estan inscrits en el Catàleg insular del patrimoni històric. En el moment en què es van redactar els catàlegs municipals (en general a finals dels anys vuitanta i principis dels noranta) cada municipi va fer una selecció dels béns de caràcter etnològic i arquitectònic de més interès del seu terme perquè entressin a formar part del catàleg, i probablement amb la perspectiva actual van quedar curts en molts de sentits. Actualment ens trobam que els béns de caràcter etnològic formen part dels elements del paisatge sense els quals aquest no és el mateix; que els béns de caràcter industrial en algun cas estan encara en ús i que la cultura popular ha passat molt recentment a tenir cobertura legal.

Actualment és el Consell Insular de Menorca l'administració amb competències exclusives sobre el patrimoni històric, però la legislació també atribueix responsabilitats a altres administracions. Els Ajuntaments, per exemple, tenen una important responsabilitat quan redacten o apliquen els seus instruments urbanístics perquè es pugui salvaguardar el patrimoni del seu terme.

Per altra banda, tant la Llei del patrimoni històric espanyol com la de les Illes Balears atribueix als particulars el deure de la conservació del patrimoni de la seva titularitat, cosa de la qual, en general, no són en absolut conscients, tal com ja hem exposat

en altres ocasions.⁴ Únicament la conscienciació del fet que la preservació de les senyes d'identitat que representa el patrimoni històric és un element important per al desenvolupament pot ajudar a la implicació de la societat en aquesta tasca; per contra, això no és possible si el que representa és un element de repressió.

5. ELS PLANS DE GESTIÓ DEL PATRIMONI HISTÒRIC DEL CONSELL INSULAR DE MENORCA

L'article 99 de la Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears preveu que els plans dels Consells Insulars aprovin, cada dos anys, un pla d'objectius sota el nom genèric de Pla insular de gestió del patrimoni històric, que establirà el conjunt d'actuacions i prioritats de l'Administració destinades a «ordenar i facilitar les tasques preventives, la intervenció, la conservació i la difusió del patrimoni històric».

El Consell Insular de Menorca ja ha aprovat dos d'aquests plans. El primer pla, de 2000 a 2001, malgrat que finalitzava el maig de 2002, si tenim en compte la data de la seva aprovació, que va ser el maig de 2000, va veure allargada la realització de les seves accions fins a finals de 2002 a causa de les seves ambicioses previsions. El segon pla va ser aprovat el 17 de març de 2003 i inclou les anualitats 2003 i 2004, encara que, també a causa de l'amplitud de les accions plantejades, es tracta més d'un pla de legislatura, la qual cosa no és un endarreriment, sinó una planificació a més llarg termini, cosa lògica si pensam que els objectius, sobretot els de caràcter general, s'allarguen en el temps i que, moltes vegades, o bé a causa de les urgències de les intervencions o dels canvis produïts a altres administracions o simplement perquè la societat a vegades pren camins no prevists, calen replantejaments que fan que algunes accions s'hagin d'esperar i que se n'hagin de programar de noves. Entretant, el personal i el pressupost no varia gaire.

En tot cas, els dos plans han mantingut un mateix format d'organització dels programes que calia desenvolupar i no tan sols s'expliciten les accions de l'Administració insular, sinó també aquelles que es preveuen de les altres administracions: l'estatal, l'autonòmica i la municipal, i fins i tot de les entitats i associacions. El segon pla ha inclòs també un programa dedicat a la cultura popular en atenció a l'aprovació la passada legislatura d'una llei específica per a la seva salvaguarda.

Així, doncs, el Pla de gestió del patrimoni històric de Menorca 2003-2004⁵ s'organitza al voltant dels programes següents:

1. Programa per a la millora de l'administració i la gestió del patrimoni.
2. Programa de protecció i salvaguarda.
3. Programa de conservació i restauració.
4. Programa de formació.
5. Programa d'investigació i difusió.
6. Programa de cultura popular.

Per cada un dels programes s'han establert uns objectius, generals i específics; les mesures que s'han de prendre perquè siguin realitzables, i, finalment, les accions que es pensa que s'han de portar a terme per al compliment dels objectius prevists. Els plans inclouen el patrimoni documental i bibliogràfic, però, atès l'espai del qual disposam, no mencionarem les accions específiques referides a aquests béns.

⁴ RITA, M^a. C. «L'aplicació de la Llei del patrimoni històric de les Illes Balears a Menorca tres anys després», *Homenatge a Guillem Rosselló Bordoy*, II, Palma de Mallorca 2002, pàgs. 795-814.

⁵ *Pla insular de gestió del patrimoni històric, anys 2003-2004*, Consell Insular de Menorca, Maó 2003.

Resumirem de la manera més breu possible els diferents objectius per programes i algunes de les accions més destacades.

5.1. Programa per a la millora de l'administració i gestió del patrimoni històric

L'objectiu d'aquest programa és aconseguir una gestió més eficaç i àgil en la protecció i conservació del patrimoni històric de l'illa, sistematitzant la informació sobre els béns que ja es té i la que es va adquirint contínuament en el desenvolupament del treball del Servei de Patrimoni del CIM; també posant els instruments de què disposa l'Administració al servei d'aquest objectiu. Això significa mantenir i actualitzar els catàlegs existents; ampliar les catalogacions de béns; incorporar nova documentació i dades al registre informatitzat dels béns d'interès cultural; coordinar i assessorar en les seves actuacions entitats i institucions relacionades amb el PH i unificar criteris tècnics i procediments administratius.

Fig. 2. Restauració del naviforme de son Mercer de Baix.

Estam convençuts que el coneixement exhaustiu dels béns existents és una eina que esdevé utilíssima per a la seva preservació.

Entre les accions més destacades que cal portar a terme en aquest bienni hi ha l'ampliació del Catàleg insular del patrimoni històric amb la tramitació de la inclusió d'alguns dels béns catalogats durant la vigència de l'anterior pla de gestió, com els cementeris històrics, les ermites i capelles rurals, els fars, la col·lecció d'exvots de l'ermita de Gràcia de Maó, els jaciments paleontològics, etc.

També es continuarà amb l'elaboració de la carta arqueològica submarina i la carta paleontològica, ambdues accions mitjançant convenis amb associacions.

Així mateix volem insistir en la catalogació de grups específics de béns integrants del patrimoni històric, com són els sistemes de reguiu d'abans de la industrialització, els béns de caràcter industrial, els camins empedrats, els escuts de més de 100 anys d'antiguitat i les casetes de vorera.

Per descomptat, els béns arqueològics són una prioritat, per la qual cosa es continua amb la delimitació dels jaciments, que esdevenen expedients de gran complexitat, entre altres coses perquè limiten les accions dels propietaris, que, sovint, recorren aquestes iniciatives. Actualment formen part del registre de BIC 1.462 béns, entre els quals hi ha tots els arqueològics i, en compliment del Decret 2563, de 10 de setembre de 1965, i l'Ordre ministerial de 31 de març de 1967, s'inscriu, d'ofici, cada nou jaciment que es detecta.

5.2. Programa de protecció i salvaguarda del patrimoni històric

Es tracta d'evitar la degradació dels béns integrants del patrimoni històric posant en funcionament tasques preventives, consolidant i afinant el nivell de vigilància, millorant l'eficàcia dels equips humans de vigilància, inspecció i control, lluitant contra l'espoliació.

Per portar a terme aquest objectiu s'ha de dotar de mitjans materials l'equip de control i vigilància; també s'ha de fer una inspecció eficaç del compliment dels dictàmens dels organismes competents en aquelles intervencions, generalment a conseqüència d'obres, que afecten els béns immobles.

Un dels mecanismes del Consell Insular de Menorca per portar a terme aquest programa és la Comissió Tècnica Assessora del Patrimoni Històric, que va ser creada amb l'entrada en vigor del nou reglament del Consell Insular i que substitueix la Comissió del Patrimoni Històric en aquelles tramitacions que afecten béns d'interès cultural i en tot allò en què els òrgans que tenen la competència, com el mateix conseller o el Consell Executiu, vulguin tenir assessorament.

Una de les accions ressenyada en el Pla és el control, manteniment i senyalització d'una xarxa de jaciments arqueològics visitables. Aquest és un dels programes més antics del Consell Insular de Menorca, que va començar a finals dels anys vuitanta del segle XX a establir convenis amb els Ajuntaments de l'illa, fent seva una iniciativa del Museu de Menorca, i que s'ha arribat a estendre a quaranta-cinc jaciments. En virtut d'uns convenis que abans eren anuals i que ara són de legislatura, a més de la inversió del Consell Insular, cada Ajuntament també fa una aportació econòmica anual en proporció a la seva superfície territorial i al nombre de jaciments que té interès a vigilar i netejar. El Consell Insular s'ocupa de gestionar-ne el manteniment, la neteja, el control de la vegetació, la instal·lació de plafons explicatius i la senyalització; això es fa a través d'una contractació de serveis amb una empresa i amb accions puntuals. El Servei de Patrimoni fa el seguiment i control de la concessió i remet els informes anuals als Ajuntaments. És l'acció positiva que més resultats tangibles proporciona.

Hem de fer referència en aquest punt a la lluita contra l'espoliació, tenint present que, segons que es defineix a la Llei del patrimoni, l'espoliació és tota acció o omissió que posa en perill de pèrdua o destrucció tots o alguns dels valors dels béns que integren el patrimoni històric. Aquesta és la labor primordial de la inspecció. Des de 2002 hi ha una inspectora en plantilla, encara que com a funcionària interina. La llei atorga als Consells Insulars les competències plenes en matèria sancionadora.

Des del Consell Insular s'han fet coses importants en aquesta matèria, com és retornar al seu estat les coves de la necròpolis talaiòtica de Calascoves, que, tal com recordaran els lectors, va ser ocupada per persones que hi van viure, estiuajar o acampar, i estaven en un estat penós: plenes de fems, estris diversos, mobles, matalassos, bombones de butà, etc., i ja no era possible visitar-la. Després d'una dificultosa intervenció tant en els jutjats, amb el desallotjament físic dels ocupants, on vam tenir la col·laboració de la Guàrdia Civil i la policia municipal d'Alaior, com en la neteja de les coves, se'n va decidir

el tancament provisional per dissuadir d'una nova ocupació, i, l'estiu passat, ja es van poder obrir algunes coves. Tot i amb això, a l'estiu es contracta vigilància i també informadors que obren aquelles coves que resten tancades i expliquen la necròpolis i la raó de la situació actual.

Fig. 3. La necròpolis talaiòtica de Calascoves.

També es va netejar i posar a punt per a la visita la pedrera de marès de Santa Ponça (declarada bé d'interès cultural l'any 2000), que s'havia convertit en un abocador incontrolat de cotxes i electrodomèstics.

Així mateix, l'any 2003, es va tenir una actuació pareguda a la de Calascoves, encara que més senzilla, a la necròpolis de Binissafúller (Sant Lluís).

Per altra banda es controlen les actuacions en el subsòl dels centres antics de les ciutats que afecten les restes arqueològiques, com són Maó, Ciutadella i Alaior.

5.3. Programa de conservació i restauració

Aquest programa té com a objectiu la valorització del patrimoni històric i la seva conservació en les millors condicions per a la seva transmissió a les generacions futures.

Es fomenten les accions de conservació també d'altres administracions i de particulars a través de convenis i convocatòries d'ajuts, tal com és el cas de la línia d'ajuts per a la restauració de béns mobles o de petits béns immobles de caràcter etnològic, o la participació en el consorci del patrimoni historicomilitar del port de Maó, o el suport a la restauració dels béns de l'Església catòlica, o també el pla de façanes.

Entre les accions realitzades recentment hi ha la continuació en la rehabilitació del poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés, la restauració de la piscina baptismal de la basílica paleocristiana des Cap des Port de Fornells i la restauració de la cisterna romana del jaciment de sa Creu d'en Ramis en el parc Rubió i Tudurí de Maó.

Malauradament es tenien previstes altres accions que havien de ser finançades a través de l'ecotaxa, com és la restauració de quatre torres de defensa d'època anglesa situades a l'entrada del port de Maó, la qual cosa no serà possible per ara.

5.4 Programa de formació

L'objectiu general d'aquest programa és aconseguir que a través del coneixement del patrimoni històric de l'illa i de les mesures necessàries que s'han d'establir per a la seva protecció es creï una consciència favorable a la seva protecció. És per això que no tan sols s'ha de difondre la necessitat de la protecció, sinó que també s'han de proporcionar coneixements i eines intel·lectuals a les persones que treballen en aquesta matèria; s'ha d'educar els més petits en l'estimació del passat; s'ha d'aconseguir que la informació d'aquest passat arribi als seus destinataris de la manera més verídica, didàctica i comprensible que es pugui, i s'han de formar nous professionals. Per això s'han previst cursos per a informadors turístics, un programa per descobrir el patrimoni per a escolars, es formen persones desocupades a través dels convenis de l'Administració local amb el SOIB, es dona suport a camps de treball d'arqueologia on puguin conviure estudiants nostres amb estudiants i professors d'altres comunitats autònomes o d'altres països, etc.

5.5. Programa d'investigació i difusió del patrimoni històric de Menorca

Aquest és un programa molt relacionat amb l'anterior, encara que amb aquest s'estimula l'adquisició de nous coneixements a través de la recerca i s'intenta estendre aquests coneixements a tota la població. A més també es pretén la valorització dels béns integrants del patrimoni i l'augment de les visites i que el patrimoni pugui tenir el paper social que li correspon.

Com a punt que cal destacar hi ha l'elaboració d'un document de diagnòstic de la situació dels estudis sobre arqueologia i PH i de les línies prioritàries d'investigació necessàries per cobrir els buits detectats.

Es plantegen igualment les convocatòries anuals d'ajuts a la investigació i a les activitats de les entitats relacionades amb el PH. Una de les convocatòries que no té remuneració econòmica, sinó de prestigi, és el premi M. Lluïsa Serra, que és atorgat a les persones o entitats que s'han distingit per la seva labor en favor del PH de Menorca i que és representat per un distintiu en forma de taula d'or. El premi és lliurat en coincidència amb les Jornades de patrimoni que es realitzen el mes de maig de cada any.

Forma part d'aquest apartat la coordinació de les entitats que integren la xarxa Menorca Monumental, que són aquelles que gestionen les visites a béns del PH i que tant són administracions com associacions com empreses privades. Es pretén aconseguir una imatge comuna, recollir i traspassar informació entre els membres sobre les visites als diferents béns culturals, a més es vol dissenyar una finestra a la pàgina web del CIM sobre els centres de visita cultural.

També es fan estudis de públic als béns regits pel Consell Insular, alguns dels quals, com a Fort Marlborough i la Torre de Fornells, sustentats per enquestes realitzades als visitants.

S'indiquen també en el Pla de gestió vint-i-un béns on es realitzarà una o altra acció durant el bienni, de les quals volem destacar l'impuls a les visites al jaciment de Trepucó, que és de titularitat del Consell Insular de Menorca.

És també en aplicació d'aquest programa que es fan les edicions de publicacions, guies i fulls de mà divulgatius, així com exposicions temàtiques que segons el pla han d'anar dirigides a la difusió de les arts plàstiques i també de les troballes realitzades amb ocasió de les excavacions d'urgència fetes a la zona que va ocupar, a finals del segle XVIII, el poble de s'Arraval Nou des Castell, antecedent de la població actual des Castell.

5.6. Salvaguarda i foment de la cultura popular i tradicional

L'any 2003 va ser aprovada la Llei de cultura popular i tradicional de les Illes Balears. Amb aquest programa es volen desenvolupar les competències que aquesta llei atorga als Consells Insulars i el seu objectiu es pot resumir a protegir i impulsar els elements que configuren la idea de cultura popular i tradicional menorquina.

El programa es basa en tres grans eixos: la sistematització dels elements, el foment de les activitats i entitats relacionades i la divulgació. És per això que es plantegen accions encaminades a realitzar, tal com es fa amb altres manifestacions del PH, inventaris d'elements d'interès i censos d'institucions i entitats relacionades. Això és de gran interès, perquè hem de pensar que ens movem en un terreny de la cultura que és immaterial.

Es procurarà el foment dels balls tradicionals, de la glosa, de la cançó popular, de la rondallística i el conte, dels esports i jocs autòctons, tot això amb accions concretes d'organització de trobades, d'edicions de materials gràfics i sonors, d'ajuts a les entitats que treballen pel manteniment d'aquestes tradicions.

6. EL TURISME CULTURAL COM UNA ESPERANÇA

Hem volgut intencionadament posar aquest títol a l'apartat, perquè el turisme cultural és realment una esperança actualment per a moltes comunitats que esperen que els seus recursos naturals i culturals es converteixin en fonts de desenvolupament sostenible, sobretot d'aquelles que mantenen una posició perifèrica a les rutes turístiques consolidades.

Els esforços són importants per part de les grans ciutats que veuen en el poder d'atracció que poden tenir els seus monuments i museus una manera d'estimular l'economia privada, cosa que també estimula la pública a través dels impostos; per part també dels petits pobles perifèrics que volen atreure població flotant perquè es mantengui la població de dret, per a la qual cosa ofereixen els seus valors identitaris, allò que els és propi i diferenciador, reflectits en el seu patrimoni; per part també dels països no desenvolupats que no posseeixen una gran indústria turística, però que pensen que la divulgació del seu patrimoni la pot atreure i estan interessats a formar part del mercat.

Però si les destinacions turístiques cerquen atreure més visitants a través de l'explotació dels seus recursos culturals és perquè realment hi ha un mercat que els sol·licita. L'accés a l'educació en el món occidental del nord de capes cada vegades més àmplies de la societat ha provocat canvis de models i de gusts en les persones amb capacitat adquisitiva suficient per permetre's ocupar els seus excedents de temps a conèixer millor els llocs que visiten, fins al punt que el turisme de solament sol i platja no acaba d'omplir les expectatives dels viatgers.

Els béns de la cultura, per tant, esdevenen un complement més d'aquells que han de cobrir les bones destinacions turístiques. És a dir, no són per ara una alternativa, sinó un complement. Això també és un factor positiu i negatiu a la vegada. És positiu perquè amb l'adequació dels béns per a les visites es restauren i posen en valor els béns patrimonials, però també se'ls exposa al perill que suposa a vegades la pressió antròpica.⁶

⁶ REVENGA DOMÍNGUEZ, P. «Hacia una adecuada utilización del patrimonio como recurso turístico», *Aréte documenta* 16, 2002, pàgs. 113-124.

A Menorca també és aquest un debat sense conclusions. A priori sembla que el potencial que representa el turisme cultural no està ni molt menys explotat. Basta dir que les visites a un monument tan emblemàtic com la naveta des Tudons o al castell de Santa Àgueda, ambdós de titularitat privada, o al poblat de Trepucó, són lliures i no tenen cap mena de vigilància i, per tant, no coneixem el nombre de visitants que tenen.

Tot i amb això, darrerament s'està fent un esforç per adequar alguns jaciments arqueològics i altres béns del patrimoni a la visita turística, facilitant-hi els accessos i aparcaments i posant-hi vigilants informadors que donen un servei als visitants. Actualment estan preparats per a la visita turística amb vigilants informadors (a l'estiu), aparcaments, plafons explicatius, lliurament de fulls de mans, caseta d'acollida de visitants, banys públics i difusió, els jaciments de Torre d'en Galmés (Consell Insular de Menorca), Torralba d'en Salord (Fundació Illes Balears), Talatí de Dalt i Son Catlar (Arqueomenorca) i l'Ecomuseu de Cavalleria (Associació Sanitja), la continuïtat del qual debaten les administracions. Hi ha altres quaranta béns, tal com hem dit més amunt, que també es mantenen mínimament per a la visita en el sentit que tenen controlada la vegetació i les escombraries i estan senyalitzats, però sense serveis ni personal de control.

El jaciment de Torre d'en Galmés mereix un punt i a part. Els anys setanta va ser adquirit per l'Estat espanyol; s'hi van realitzar excavacions arqueològiques dirigides per Guillem Rosselló Bordoy, a la vegada que es revisaven les excavacions antigues. La seva

Fig. 4. La sala hipòstila de Torre den Galmés.

posició central a l'illa, el seu fàcil accés i el fet de ser el poblat talaiòtic més gran i que conserva millor algunes de les seves estructures urbanes van aconsellar aquests darrers anys realitzar un esforç per a la seva adequació a la visita pública; és per això que els anys 2000 i 2001 el Consell Insular de Menorca, amb fons propis i de la Conselleria de Turisme del Govern de les Illes Balears, va fer un projecte d'arranjament del camí des de la carretera de Son Bou, va instal·lar plafons explicatius a les estructures més significatives,

barreres limitadores per protegir les zones més fràgils, zones de descans per als visitants i una caseta d'acollida dels visitants amb banys públics. A més, s'ha impulsat novament la realització d'excavacions arqueològiques a través d'un conveni amb Amics del Museu de Menorca, que hi organitza un camp de treball d'arqueologia, de manera que els visitants a l'estiu no tan sols poden veure les restes arquitectòniques, sinó que a la vegada veuen els treballs necessaris perquè aquestes surtin a la llum. Actualment també hi excava un equip de professors i estudiants de la Universitat de Boston (EUA).

L'any 2003, el Ministeri de Cultura, que és l'administració titular del jaciment, ha invertit també en la millora de la visita i ha acabat l'adequació de l'aparcament, rehabilitant l'itinerari interior, protegint els sitjots del sistema de recollida d'aigua del poblat i restaurant una zona de la taula.

Finalment, a través dels fons de l'extinta Ecotaxa, està en fase de realització la restauració i explicació de la zona de la sala hipòstila, que és d'una gran espectacularitat, i es farà un petit centre d'interpretació en el camí d'accés que contextualitzarà les restes i el mateix jaciment en la prehistòria de l'illa.

La intenció del Consell Insular de Menorca és convertir el poblat talaiòtic de Torre d'en Galmés en un parc arqueològic amb l'objectiu que no sigui únicament un bé cultural visitable, sinó que compleixi una funció social amb vocació científica, cultural, educativa i també de desenvolupament econòmic a través del turisme.⁷

7. PROPOSTES DE FUTUR

La xarxa Menorca Monumental

La xarxa Menorca Monumental va ser creada pel Consell Insular de Menorca l'any 2001⁸ amb l'objectiu de conservar, explicar i difondre el patrimoni cultural de Menorca a través dels béns que l'integrin, tal com s'explicita en el seu reglament, al qual s'afegeix que «es tracta, en definitiva, d'aconseguir extreure un rendiment social del patrimoni històric i que, en un futur no gaire llunyà, tinguem un paper fonamental en el desenvolupament econòmic d'una població que ha optat pel desenvolupament sostenible en el marc de la reserva de biosfera». Als efectes pràctics, l'objectiu és promoure la visita i el gaudi de béns immobles del patrimoni històric situats a diferents indrets de l'illa, també de diferents moments cronològics i de distintes titularitats, però que les seves actuacions, sobretot de difusió i d'explicació de la història de Menorca, tinguin un sentit global. Es tracta de realitzar una política coordinada per al foment i valoració del patrimoni, sota una imatge comuna que és la marca Menorca Monumental.

Actualment integren la xarxa 26 béns, entre arqueològics, etnològics, industrials, historicomilitars, etc. També s'hi han integrat els museus existents actualment a l'illa. El procediment d'adhesió és el conveni i es realitzen dues o tres reunions anuals on s'analitzen les visites que cada centre ha aconseguit atreure i també les necessitats de senyalització, cartelleria i altres elements de difusió. Un dels elements de propaganda més demanats a les oficines de turisme és precisament la denominada Miniguia Menorca

⁷ QUEROL, M. A. «Filosofía y concepto de parque arqueológico», *Seminario de parques arqueológicos*, Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales. Ministerio de Cultura, Madrid 1993, pàgs. 13-21.

⁸ El reglament de la Xarxa Menorca Monumental va ser aprovat pel Ple del Consell Insular de Menorca el dia 19 de febrer de 2001, i publicat el text íntegre en el BOIB núm. 57, de 12 de maig d'aquell mateix any.

Monumental, on apareixen tots els monuments adherits amb una fotografia, una petita explicació i les dades més útils per a la visita: horaris, preus, telèfons... Per a enguany se'n farà una pàgina web i també un cartell comú.

Pensem que aquest pot ser un sistema vàlid per al futur per coordinar esforços per atreure un turisme amb inquietud cultural, però també per aconseguir finançar iniciatives de preservació per als mateixos monuments, probablement no a través del preu de les entrades (que sempre és petit), sinó a través de programes autonòmics, estatals o europeus de desenvolupament.

La intenció a curt termini és facilitar als visitants accedir a la informació i, per tant, als béns patrimonials, a mitjan termini crear un producte turístic i, a llarg termini, la preservació de les restes del passat. És aquesta una estratègia encara amb una curta trajectòria, però que pot ser la base de la dinamització del patrimoni, de la interpretació de la història d'un territori i, en definitiva, de la preservació dels béns del patrimoni històric de Menorca.⁹

⁹ Les fotografies inserides en el text són de l'arxiu fotogràfic del Servei de Patrimoni Històric del Consell Insular de Menorca.